

IGNAS KONČIUS – ETNINĖS LIETUVIŲ KULTŪROS TYRINĖTOJAS

Vacys Milius

Anos nepriklausomybės metais Lietuvoje etnografijos kaip savarankiškos mokslo šakos dar nebuvo. Tos srities specialistus ketvirtajame dešimtmetyje rengė užsienio šalių universitetai. Tačiau etnografija domėjosi įvairių specialybių žmonės, dirbę aukštosiose ir vidurinėse mokyklose, muziejuose, teisėtvarkos institucijose, administracijoje.

Po teisininko ir visuomenininko Pelikso Bugailišio, organizavusio Šiaulių kraštotyros draugiją ir jai vadovavusio, redagavusio periodinius leidinius „Šiaulių metraštis“, „Gimtasis kraštas“, etninę kultūrą tyrinėjo Vytauto Didžiojo universiteto fizikos profesorius Ignas Končius (1886.07.31–1975.02.19). Tiek etnografai, tiek mėgėjai, suvokiantys šio darbo svarbą, yra skirtingi: vieni tiria tik pavestą ar pasirinktą dalyką, kiti aprėpia keletą. Jie žodžiu, raštu telkia kitus bendram darbui. P. Bugailišis ir I. Končius priklausė antrajai grupei.

Končius gimė kaime, augo tradicinėje žemaičių sodyboje. Gal todėl buvo toks pastabus ir imlus. Kai studijavo Sankt Peterburgo universitete, tenykštis etnografas ir kalbininkas Eduardas Volteris jį supažindino su lietuvių etnografija. Lydėdamas E. Volterį kelionėse po Žemaitiją I. Končius neliko vien pasyvus stebėtojas ar palydovas, o pats ėmėsi fotografuoti, užrašinėti ir lietuvių spaudoje skelbti tai, ką pamatė ar išgirdo.

Jau pirmajame „Gimtojo krašto“ numeryje po P. Bugailišio įvadinio straipsnio „Mūsų tikslai“ publikuojami du I. Končiaus programiniai straipsniai: „Gimtojo krašto pažinimas“ ir „Kraštui pažinti šios dienos metmenys“. Šie etninės kultūros tyrinėjimams skirti straipsniai pakreipė visą šį leidinį, ėjusį 1934-1943 m., kita linkme. Šalia gamtotyros, archeologijos, istorijos, muziejinkystės, folkloristikos dalykų etnografijai skirta daugiau nei pusė straipsnių. To priežasčių būta keletas: 1) kaime dar buvo apstu tradicinės kultūros apraiškų, tačiau jos

sparčiai nyko, todėl skubėta įamžinti gyvąją senovę; 2) mūsų anuometinė inteligentija buvo kilusi iš kaimo, tad liaudies gyvenimas jai buvo lengvai suprantamas dalykas; 3) etnografinius lokalinius dalykus užrašinėti, fotografuoti gali pajėgti kiekvienas pastabesnis ir sumanesnis asmuo.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje kaimai buvo skirstomi į vienkiemius I. Končiaus anksčiau minėtuose straipsniuose teikė nurodymus, ką ir kaip reikia tyrinėti. Jo dėmesys ypač kryo į matininkus ir melioratorius. Greta konkrečių metodinių nurodymų šiuose straipsniuose randame ir bendresnio pobūdžio raginimų: „*Rinkim, kad dabartinių etnografinių paminklų nereikėtų ateity ieškoti archeologinėse iškasenose*“: „*Tuomet ateity nebūtų gėdos ar sarmatos prieš būsimas kartas, turėtų progos iš kur pažinti mūsų gyventąjį gyvenimą ir įsitikinti, kad jų tėvų buvo sąmoningi piliečiai, kurie įstengė naujai kurtis, savo gyvenimą tvarkyti ir apie būsimas kartas pasirūpinti*“. Etnografinius straipsnius, skelbtus „Gimtajame krašte“, I. Končius pabaigėdavo ragindamas kitus apie tuos dalykus parašyti. Štai straipsnio „Pastatai su slėptuvėmis“ pabaiga: „*Būtų gerai apie pastatus su panašiais įrengimais surinkti medžiagos, surašyti, aprašyti ir pačius pastatus ir jų slėptuves, nurodyti jų tikslą seniau ir dabar*.“ Straipsnis apie žemaičių valgius taip baigiasi: „*Būtų tikrai gerai pakratinėti senelių gamintuosius, o gal kai kur ir tebegaminamus valgius*“. Kaip žinia, ano meto kraštotyrininkai stengėsi senesnius objektus, senų žmonių atsiminimus užrašyti, nufotografuoti, nupiešti. I. Končiui rūpėjo ir tų dalykų gyvavimas, transformacijos aprašomuoju momentu. Tą liudija anksčiau pateiktos citatos.

„Gimtajame krašte“ I. Končius rašė, kad kraštotyrininkai nepadarytų gėdos ateinančioms kartoms, tačiau jie jos ne tik nepadarė, įamžino mūsų kaimo kultūros palikimą, papročius, tuo ir patys pasistatydami sau paminklą. „Gimtajame krašte“ paskelbtus straipsnius visą laiką cituoja mūsų dienų etnologai. Jei būtume turtingi, reikėtų nufotografuoti ir išleisti visus 17 „Gimtojo krašto“ numerius, nes juose paskelbtoji medžiaga ir tyrinėjimai nėra praradę mokslinės vertės. Tuo labiau, kad sovietmečiu viešosiose bibliotekose ir mokyklose jo komplektai sunaikinti, didžiosios bibliotekos ir pavieniai asmenys turi nedaug.

Paminėtina, kad dar prieš „Gimtojo krašto“ pasirodymą I. Končius rūpinosi rinkti etnografi-

(Nukelta į 38 p.)

Vacys Milius (1926–2005). Fotografas nežinomas. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

nę medžiagą. Jau 1923 m. Švietimo ministerijos leistame žurnale „Švietimo darbas“ jis paskelbė „Programą etnografijos medžiagai rinkti“. Jos pastabose parašyta: „Šią programą sustačiau Dotnuvos žemės ūkio technikumui mokslievių kuopelei „Gimtajam kraštui tirti“ (autorius tuo metu dirbo šioje mokykloje.) 1925 m. Tame pačiame žurnale jis paskelbė „Programą medžiagai apie trobesius rinkti“.

1931 m. Senovės kultūros paminklų apsaugos valdyba išleido Igno Končiaus parengtą „Instrukciją etnografiniai medžiagai rinkti“, o 1933 m. Žemės reformos valdyba – „Instrukciją skirstomų viensėdijomis kaimų etnografiniams paminklams surašyti“. Iš už jūrų marių atklydę žemaičiai nenustojo rūpintis gimtojo krašto tyrimu. Lietuvos miškininkų sąjungos leidinyje „Girios aidas“, kuris 1950 m. išspausdintas Čikagoje, įdėtas I. Končius straipsnelis „Keli klausimai Lietuvos miškų žinybos pareigūnams“. Jame autorius prašė aprašyti tris dalykus: įrengimus vandenyje ant sijų, kelmų sudorojimą ir medžių sodinimą.

I. Končius spaudoje foto mėgėjus ir matininkus ragino fotografuoti kaimo žmonių darbus ir jų sukurtus dalykus. Pagaliau ir pats kelionėse visada fotografuodavo. Jo nuotraukų negatyvų ir pozityvų yra Sankt Peterburgo valstybiniame etnografijos, Lietuvos nacionaliniame, Kauno M. K. Čiurlionio dailės, Šiaulių „Aušros“ muziejuose. Šis triušas buvo įvertintas. 1938 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Etnografijos skyrius suorganizavo etnografijos ir foto parodą. Ji susilaukė daug lankytojų, joje eksponuotų objektų nuotraukų paskelbta ano meto periodikoje, išleistas jos katalogas.

I. Končius yra prisidėjęs ir prie lietuviškojo skanseno steigimo Kaune, Parodų aikštėje. Žemės ūkio rūmams sumanius steigti vadinamąjį Oro muziejų, I. Končius su kitais važinėjo po kaimus, ieškoti pastatų. Į Kauną buvo perkelti 6 trobesiai, juose rodė daug vertingų eksponatų. Kai antrą kartą Lietuvą užėmė sovietų armija, muziejuje įsikūrė jos dalinys. Kauno Dailės muziejaus darbuotojai kreipėsi į to dalinio vadovybę prašydami nesunaikinti čia sukauptų vertybių. Pažadėta, tačiau padaryta atvirkščiai: kai dalinys išsikėlė, nei pastatų, nei juose sukauptų eksponatų nebebuvo – jie buvo sukūrenti vietoje malkų.

I. Končius rašė ir apie etninius tyrinėjimus. Pirma didelė jo publikacija (11 straipsnių serija), paskelbta 1911 m. „Lietuvos žiniuose“. Čia rašoma apie žemės darbus, kaimo ir miestelio gyventojų buitį, kalendorines šventes. „Gimtajame krašte“ I. Končius yra paskelbęs duomenų apie trobesius, valgius. Ypač reikšmingi du Igno Končiaus darbai: medžiagos apie kryžius ir koplytėles skelbimas ir visų jo darbų vainikas – knyga „Žemaičio šnekos“.

Kryžiai ir koplytėlės – vienas būdingiausių lietuvių etninės kultūros požymių. Žemaitijoje buvo ypač įvairi jų forma, puošyba, daug skulptūrų. I. Končius ypač rūpinosi kryžiais ir koplytėlėmis. Rinkdamas statistinius duomenis ir fotografuodamas bei aprašinėdamas juos, keliavo po Žemaitiją 1912 m. ir nuo 1932 iki 1939 metų. 1932 m. pasirinko dėl to, kad norėjo aprašyti, kas pasikeitė per 20 metų, be to, dalis ankstesnės jo surinktos medžiagos buvo dingę per karą. 1912 m. jis po Žemaitiją keliavo dviračiu, o 1932 m. – lengvąja mašina. Iš viso apkeliauta 2 424 km, suregistruotos 3 234 skulptūros. Apie kai kuriuos kelių ruožus I. Končiui duomenų pateikė Žemaitijos inteligentai, ypač telšiškis matininkas P. Gaidamavičius. Likusius 300 km I. Končius planavo apkeliauti 1940 m. vasarą, tačiau prasidėjusi sovietinė okupacija jai padaryti sutrukdė.

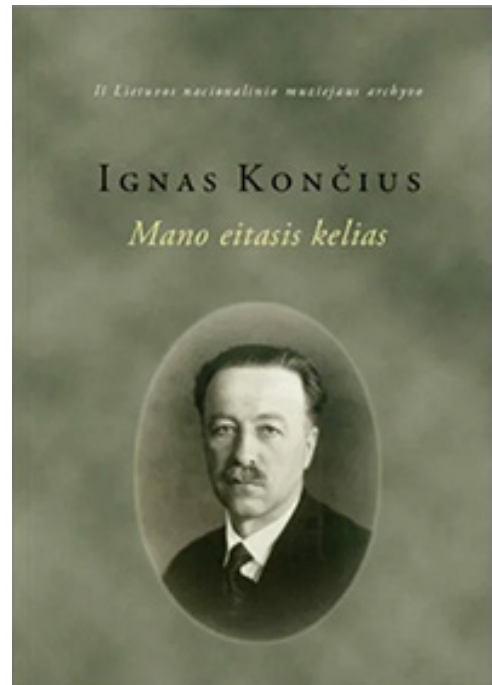
Savo kelionių duomenis I. Končius paskelbė Vytauto Didžiojo universiteto teologijos-filosofijos fakulteto žurnale „Soter“ (1931–1938 m. septyni numeriai) ir „Gimtojo krašto“ 1943 m. knygoje. Be to, buvo išleistas ir 7 atspaudų sąsiuvinis. Dviejuose atspauduose autoriaus gražia rašysena įrašyta: „Didžiai gerbiamam Profesoriumi – Įkvėpėjui P. Dovydaičiui“ (1933), „Šių rinkinių gerbiamam Kaltininkui P. Dovydaičiui“ (1937), nes P. Dovydaitis buvo paskatinęs I. Končių šiuos duomenis paskelbti.

Kryžių ir koplytelių su juose buvusiomis skulptūromis statistinės lentelės suskirstytos grafomis, kurių kiekvienoje aprašyti kelio-

nių etapai nuo vieno miestelio iki kito. Nurodomas atstumas tarp jų, kelionės data, paminklo atstumas nuo miestelio, kurioje kelio pusėje jis yra, rūšis (kryžius, koplytėlė), tiksli lokalizacija (sodyba, medis, ganykla, šventorius, turgaus aikštė), skulptūrų siužetai, kartais parašyta, kas ir kada statydino ar sukūrė, statymo intencija, kaip papuoštas vidus, kokia tvorele aptvertas, kokių gėlių pasodinta, pateikiami įrašų tekstai, nuotraukų numeriai. Gale suvestinės lentelės, kuriose nurodoma, kokių ir kiek šventųjų siužetų yra, koks jų nuošimtis. Po kiekvienos publikacijos – po dvi nuotraukų lentelės, kuriose tome po keletą kryžių bei koplytėlių. Taigi, šis darbas – žinių šaltinis analitiniams kryžių tyrinėjimams. Daug paskelbta I. Končiaus darbų apie Europos kraštų, tarp jų ir Lietuvos, šios rūšies paminklus. Toks I. Končiaus duomenų rinkimo ir skelbimo būdas unikalus atvejis etnologijos istoriografijoje.

Gyvendamas emigracijoje I. Končius neužmiršo šių paminklų. 1965 m. Čikagoje buvo išleista jo iliustruota knyga „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės“. Joje pateikiama duomenų apie šiuos paminklus, skulptūrų siužetus, aprašomi žymesni objektai, pažiūros į šventuosius, paaiškinamos statymo intencijos.

I. Končiaus etnografinio pobūdžio prisiminimai „Žemaičio šnekos“ – Žemaičių kaimo buities enciklopedija. 1961 m. „Nidos“ knygų leidykla juos išleido dviem knygomis, o 1996 m. vyriausiojo sūnaus dr. Algirdo Končiaus rūpesčiu antrąjį leidimą išspausdino „Vagos“ leidykla (finansškai parėmė torontiškis Stasys Kuzma). Antrajame leidime išspausdintas dar ir Linos Dzigaitės įvadinis straipsnis „Ignas Končius ir jo „Žemaičio šnekos“, dr. Jurgio Gimbuto „Igno Končiaus biografijos santrauka“. Chronologiniu atžvilgiu po Karlo Kapelelio „Kaip senieji lietuvninkai gyveno“, Mikalojaus Katkaus „Balanos gadynės“, Elvyros Dulaitienės (Glemžaitės) „Kupiškėnų senovės“ tai ketvirtasis etnografinis lokalinis aprašymas apie lietuvius ir pirmasis apie žemaičius. Pradžios žodyje I. Končius svarsto: „Ką gi pasakysi, kai vaikaitis klausia apie savo tėvelius, kaip jūs maži gyvenote, ar vis baltais batukais avėjote, kokius saldinius valgėte, ar tokia pat balta duonelė buvo, ar vis riebalus pjaustėte šalin, o ištirpusius jau taukus pylėte į vandens ausį... Duokime mūsų vakų vaikams ateityje pasmailauti žinių iš savo tėvų ar protėvių gyvenimo bent artimiausioje praecityje. Juk ta artimiausioji praecitis virs greit tolimąja, paskui vis tolimesne praecitim“.

Igno Končiaus knygos „Mano eitis kelias“ Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016 m.) viršelis

Už rūpinimąsi paskelbti šiuos prisiminimus dėkoja publicistui, lietuviškos spaudos kolekcionieriui bei propaguotojui Broniui Kvikliui. Apie apybraižų apimtį liudija skyrių pavadinimai: „Gyventojai savininkai“, „Sodybos“, „Gyvenimo eiga“, „Gyventojai samdiniai“, „Pats gyvenimas“, „Aplinka“, „Pramogos“, „Savybėje“ (t. y. šeimoje). Net 93 temos. Visa tai atskleidžia įvairių luomų, kaimynų šeimos narių tarpusavio santykiai, parodomas pačių kaimiečių supratimas, pateikti ir savi žmonių elgsenos vertinimai. Dėl viso to I. Končius laikomas psichologinės krypties lietuvių etnologijos istoriografijoje pradininku.

Čia vis skaitėme apie žemaičius. Stodamas į Šiaulių kraštotyros draugiją, I. Končius anketoje į klausimą apie tautybę atsakė „Žemaitis“.

Rašė jis ne tik apie žemaičius. Prieškariniame „Gimtajame krašte“ I. Končius yra paskelbęs duomenų apie Ukmergės bei Utenos apskričių kaimo gyventojų materialinę kultūrą.

Išvada tokia: I. Končius organizavo, skatino tyrinėti etninę kultūrą, surinko informaciją ir paskelbė straipsnius bei knygas, todėl jo vardas ryškiais raidėmis įrašytas į lietuvių etnologijos istoriografiją. Reikia tik pasidžiaugti, kad jo darbai tinkamai įvertinti atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje, o jis pats sugrįžo į gimtąjį kraštą 1996 m. rugsėjyje – jo palikai urnoje parvežti į Lietuvą ir palaidoti Rusų kapinėse, Vilniuje.

Pirmą kartą straipsnis paskelbtas 1998 m. interneto svetainėje „Žemaitija“ (šiuo metu nebeveikia)